

מחווון לשאלון דוגמה — הזרכת מסעות בני נוער לפולין, ספטמבר 2019

הגדרות למטלות בבחינה

- * **ציין** — כתיבה בכותרת, בראשי פרקים בלבד בלי לפרט, לתאר, להסביר.
- * **הצג/הבא/תאר** — הצגה/תיאור של התופעה, הפעולה, האירוע, התהליך הנדרשים בשאלה, בלי להסביר את הסיבות להתהוותם או את התוצאות/השפעות שלהם.
זהו מעין "צילום תמונת מצב" (מאפיינים, משתתפים, זמן, מקום).
- * **הסבר** — הבהרה, פירוש של העניין המבוקש; סיבות/גורמים שהביאו לתהליך/לפעולה/לאירוע; תוצאות/השפעות של העניין המבוקש.
- * **השווה** — יש להשוות בין שני עניינים מבוקשים, על פי קריטריונים, ולהבהיר את הדומה ואת השונה בכל אחד מן הקריטריונים שהוצעו.
- * **הדגם** — הבאת דוגמה הממחישה ומבהירה את העניין המבוקש (יש לתת דוגמה מפורטת, ואין להסתפק בהכללה).
- * **נמק** — ביסוס דעה או טענה על פי עובדות ונתונים היסטוריים.

חלק א — בלי חומר עזר

פרק ראשון — בקיאות

יש לענות על כל השאלות 1-10.

1. גורמים לצמיחת החסידות בפולין במאה ה-18:

- החלוקות של פולין והתגברות האנרכיה במדינה הכשירו את הקרקע לרעיונות חדשים ולעליית סמכות דתית חדשה.
- התפוררות הקהילה היהודית האוטונומית והתערערות הסדר החברתי הישן.
- ביטול ועד ארבע הארצות בשנת 1764.
- חוסר אמון כלפי מוסדות ההנהגה המסורתיים שנתפשו כמשרתים את האינטרסים של האצולה הפולנית.
- העמקת הפערים החברתיים והתגברות המתחוות הבין-מעמדית.
- משבר דתי-מוסרי בעקבות המשיחיות השבתאית והפרנקיזם.
- התפתחות המודרנה.

2. היכן בפולין נמצאת פיאסצ'נה:

פיאסצ'נה נמצאת במרכז פולין, 16 ק"מ דרומית לוורשה.

פעולות של האדמו"ר מפיאסצ'נה שבהן הנהגתו הרוחנית באה לידי ביטוי:

לפני המלחמה:

- הקים בוורשה מערכת חינוך חסידית ייחודית — "דעת משה".
- כתב ספר רב השפעה "חובת התלמידים".
- הקים רשת שיעורי תורה לפועלים ולבעלי מלאכה.
- היה הנשיא של חברת "שומרי שבת" בוורשה.

במהלך המלחמה:

- ארגן תפילה בציבור בביתו.
- הקים בביתו מטבח ציבורי כשר בסיוע הג'וינט.
- מל תינוקות.
- סייע בהקמת מקוואות חשאיים.
- נשא דרשות, העלה אותן על הכתב והטמין אותן לשם תיעוד היסטורי.

3. **מהי תחנת ההדרכה הנראית בתצלום ולמה שימש המקום בתקופת השואה:**
הפאביק בוורשה. היה בית סוהר ומרתף עינויים.
4. **מה תענה לה:**
אסביר למנהלת שאנחנו נמצאים במרחק של 3 דקות הליכה מן היעד ונגיע אליו בזמן.
5. **באיזו תחנת הדרכה תבקש מן החניך לספר על מקסימיליאן מריה קולבה:**
במחנה אושוויץ 1, בקרבת בלוק 11.
נימוק:
שם היה כלוא ושם מת לאחר שהתנדב להיענש ולגווע ברעב במקומו של אסיר אחר.
6. **מי שלט בכל אחד משלושת אזורי הכיבוש:**
— איטליה — בחבלים הדרומיים של יוון כולל אתונה.
— גרמניה — בחבלים הצפוניים של יוון כולל סלוניקי.
— בולגריה — ברוב שטחה של תרקיה ומקדוניה.
כיצד השפיעה חלוקה זו על הגורל של קהילת יהודי סלוניקי ב־1943:
קהילת יהודי סלוניקי הייתה תחת כיבוש גרמני וגורשה לאושוויץ (19 משלוחים). הקהילה, שמנתה כ־56,000 יהודים, הושמדה כמעט כולה. כ־2,000 יהודים בלבד שרדו ממנה.
7. **הקשיים והלבטים של היהודים שרצו להצטרף לפרטיזנים:**
— הדילמה אם ומתי לעזוב את הגטו: רגשות דאגה ואשם בנוגע לחברים ולמשפחה שנותרו בגטו.
— שאלת האחריות הקולקטיבית: למי שתכנן לברוח מן הגטו היה ברור שאם ייתפס, כל תושבי הגטו עלולים להיענש.
— אוכלוסייה מקומית עוינת והלשנות על יהודים.
— מחסור במזון ובנשק שנדרשו כדי לשרוד ביער.
— הסתגלות לתנאי הטבע שלא היו מורגלים בהם.
— עמדות אנטישמיות בקרב הפרטיזנים הלא־יהודים.
8. **הבדלים בין מחנות ההסגר ובין מחנות הכפייה (עבודה) בלוב:**
— במחנות ההסגר היו יהודים ולא־יהודים, ובמחנות הכפייה יהודים בלבד.
— במחנות ההסגר היחס לעצורים היה אנושי, ובמחנות הכפייה היחס לעצורים היה קשה ואכזרי.
— במחנות ההסגר הותרו ביקורים וקבלת חבילות, ובמחנות הכפייה לא הותרו.
— מחנות ההסגר פעלו החל מ־1940, ומחנות הכפייה פעלו החל מ־1942.
שמות של מחנות כפייה בלוב:
סידי אל־עזיז, בוקבוק, ג'אדו.
9. **מדוע ומתי הוקם "ועד ההצלה" של הסוכנות היהודית:**
"ועד ההצלה" הוקם בינואר 1943. הסיבה להקמתו: הידיעות שהגיעו כבר בנובמבר 1942 ליישוב היהודי בארץ־ישראל, בנוגע לגורל של היהודים באירופה.
מי עמד בראשו:
יצחק גרינבוים (ממנהיגיה הבולטים של יהדות פולין).
דרכי פעולה:
עצומות, מחאות המונים, איסוף כספים להצלה, התכתבויות עם מדינאים כדי לשכנעם לסייע ליהודי אירופה.
10. **שינויים שחלו ביחס החברה הישראלית כלפי שורדי השואה בעקבות משפט אייכמן:**
— מעבר מהדחקה של סיפורי השורדים להקשבה, התעניינות והזדהות עם הסבל והגורל שלהם.
— מעבר הדרגתי מתפיסת השורדים כ"צאן מובל לטבח", להכרה בערך המאבק היום־יומי של היהודים לשרוד בתקופת השואה.

פרק שני – מאמרים

יש לענות על אחת מן השאלות 11-12.

11. תנועות הנוער בחברה היהודית בפולין בין שתי מלחמות העולם:

א. תנועות הנוער ומאפייניהן:

- "צוקונפט"
- מאפייני המצטרפים: בנים למשפחות של פועלים ובעלי מלאכה, בני נוער שנפלטו ממעגל הלימודים. המצטרפים למחלקה החרדית (ארקדיגרופע): בנים למשפחות דתיות עם זיקה לרעיונות של תנועת הבונד.
- העקרונות המרכזיים: טיפוח תרבות יידיש חילונית, קידום הפרולטריון, פעילות פוליטית בדרכים דמוקרטיות, יצירת חיים משותפים עם לא־יהודים בפולין, עקרונות שוויון וסולידריות מעמדית.
- "השומר הצעיר"
- מאפייני המצטרפים: שכבות רחבות של בני נוער שהייתה להם זיקה לציונות הסוציאליסטית.
- העקרונות המרכזיים: חיבור בין יהדות לאנושיות, ציונות, חלוציות, טיפוח חיי קבוצה, זיקה לטבע, ערכי צופיות.
- "צעירי המזרחי"
- מאפייני המצטרפים: צעירים דתיים שהייתה להם זיקה לציונות.
- העקרונות המרכזיים: "תורה ועבודה", בניית חברה צודקת בארץ־ישראל, חלוציות.
- "בית־ר"
- מאפייני המצטרפים: נערים משכבות רחבות, ובהם רבים מן המעמדות הנמוכים, ונערים חסרי השכלה.
- העקרונות המרכזיים: ציונות אקטיביסטית, דגש על אופי צבאי (אימונים צבאיים, משמעת, קפדנות, טיפוח אומץ לב).

ב. המאפיינים המשותפים לתנועות הנוער היהודיות שפעלו בפולין בין שתי מלחמות העולם, על פי בסוק:

- הטוטליות שלהן (השפעתן והמקום המרכזי שמילאו בחיי בני הנוער).
- השפעה חינוכית חזקה על חניכיהן.
- דגש על מקוריות וחידוש.
- דגש על הקניית תרבות לחניכים והרחבת האופקים שלהם.
- דגש על הגשמה עצמית, מתן קדימות לפיתוח הזהות של הפרט.
- העמדת הנעורים במרכז החיים.
- עידוד החשיבה המקנה לגיטימיות ומקום ל"אחר" (למין האחר, לעמים אחרים, לתרבויות אחרות).
- כולן ספגו את מאפייני הלכידות והדבקות מן הקהילה היהודית המסורתית.

12. "הפתרון הסופי" – משמעות והחלטות

א. נימוקים של בראונינג לביסוס הטענה שהשואה היא נקודת מפנה בתולדות באנושות:

- אופייה הטוטלי של התוכנית והיקפה (בהשוואה למקרים אחרים של רצח עם) – השמדת כל היהודים באשר הם גברים, נשים וטף.
- האמצעים שהנאצים השתמשו בהם לביצוע תוכנית ההשמדה: גיוס היכולות האדמיניסטרטיביות־ביורוקרטיות, וגיוס הטכנולוגיות של מדינת הלאום המודרנית.

ב. נקודות שאי באופוריית הניצחון של גרמניה שהשפיעו על ההקצנה בתהליך קבלת ההחלטות במשטר הנאצי לקראת

הפתרון הסופי, והשפעתן על גורל היהודים:

- יולי 1941 – בעקבות הפלישה של צבא גרמניה לברית המועצות ביוני 1941, ההתקדמות המהירה בעומק השטח הסובייטי, הנסיגה של "הצבא האדום" והאבדות הכבדות שנגרמו לו.
- ההשפעה על גורל היהודים: בעקבות הפלישה לברית המועצות התחיל הרצח ההמוני של יהודים. בשבועות הראשונים נרצחו בעיקר גברים, יהודים, ועם התגברות אופוריית הניצחון, נרצחו בשטחי הכיבוש הסובייטי גברים, נשים וילדים יהודים ללא הבחנה.

- אוקטובר 1941 – בעקבות כיבוש הערים קייב, ויאזמה (Vjazma) ובריאנסק, חשב היטלר שהדרך למוסקבה פתוחה.
- ההשפעה על גורל היהודים: התפוגגו לבטיו האחרונים של היטלר בנוגע לגורל יהודי אירופה. כבר בסוף יולי 1941 אושרה מחדש התוכנית של היידריך לפתרון "השאלה היהודית" בכל שטחי הכיבוש של גרמניה למדינות שעדיין לא נכבשו. ב-10 באוקטובר 1941 הוכרז על גירוש יהודי הרייך לפולין, וב-15 באוקטובר החל הגירוש. ב-18 באוקטובר 1941 נסגרו שערי ההגירה בכל השטחים שנכבשו. במהלך חודש אוקטובר נבחרו אתרים המיועדים למחנות ההשמדה (חלמנו ובלז'ץ).

פרק שלישי – מקורות

יש לענות על שתיים מן השאלות 13-16.

13. פולין במאה ה-18

א. הרקע ההיסטורי לנאומו של קושצ'יוסקו:

החלוקה השנייה של פולין בין פרוסיה לרוסיה בשנת 1792. בעקבות החלוקה התארגנו גולים פולנים, שבראשם עמד תדאוש קושצ'יוסקו, והכריזו מרד להשבת העצמאות של פולין (ב-24 במרס 1794).

חולשותיה של פולין בתקופה זו:

- פולין הייתה מדינה בעלת שטח נרחב ללא צבא קבע וללא גבולות טבעיים במזרח ובמערב.
- גבלו בפולין מדינות חזקות – רוסיה במזרח, פרוסיה במערב ואוסטריה בדרום. מדינות אלה התערבו תכופות בענייניה הפנימיים של פולין.
- אנרכיה – מאבקים בין משפחות אצולה שהיו בעלי אינטרסים סותרים. חלקן תמכו ב"סדר הישן" והתנגדו לתיקונים החדשניים בחוקה שנתקבלה במאי 1791 ולגל הפטריוטיות שהתעורר בעקבותיה. אצילים אלה חברו לשלטון הרוסי וביקשו את עזרת הצבא הרוסי שפלש לפולין.
- מלך פולני חלש שנכנע למתנגדי הרפורמה בחוקה ואפשר את חלוקתה השנייה של פולין.

ב. מה אפשר ללמוד מפנייתו ומדבריו של קושצ'יוסקו בקטע על תפיסתו בנוגע למקום של היהודים בחברה הפולנית:

- פנייה זו משקפת תפיסה שהיהודים הם חלק בלתי נפרד מן האומה הפולנית, שווים לשאר בני הלאום בזכויות ובחובות. [תפיסה זו עוצבה במהלך חייו – הוא חי בצרפת ובארצות הברית והשתתף במלחמת העצמאות בארצות הברית – והושפעה מהחשיפה שלו לרעיונות השוויון והדמוקרטיה, לרעיונות המהפכה הצרפתית ולמאבק על עצמאות לאומית].

דוגמאות:

- תדאוש קושצ'יוסקו מגיע אל המרכז הדתי-רוחני-קהילתי של היהודים, בית הכנסת, כדי לשאת בו את נאומו. בחירה המשקפת יחס של הדדיות וכבוד.
- תדאוש קושצ'יוסקו אומר בקטע: "אני דואג למצב האומה וליושבים בה ובתוכם גם היהודים". אמירה המבטאת את התפיסה שהיהודים הם חלק מן האומה הפולנית.
- תדאוש קושצ'יוסקו מכריז על "הבטחת החופש לכל האזרחים": ביטוי לתפיסת היהודים כאזרחים בעלי זכויות.
- הפנייה אל היהודים להתגייס למרד להצלת האומה: " זה הזמן שבו צריך להקריב הרבה כדי להציל הכול".

14. גרמניה הנאצית והיהודים בשנים 1933-1935

א. חוקים שחוקקו הנאצים בשנים 1933-1935, וכיצד דימוי היהודי באידאולוגיה הנאצית בא לידי ביטוי בחוקים אלה:

- החוק להשבת הפקידות המקצועית על כנה (1933) — מבטא את התפיסה שהיהודים שואפים להשתלט על העולם, וכי יש לנטרל את השפעתם המזיקה באמצעות הרחקתם מעמדות מפתח ודחיקתם מן השירות הציבורי.
- חוק איסור שחיטה כשרה (1933) — אסר שחיטה כשרה בטענה שהיא גורמת סבל לבעלי חיים, החוק מבטא את התפיסה שהיהודים הם התגלמות הרוע.
- החוק למניעת גודש בבתי הספר ובאוניברסיטאות (1933) — התפיסה הבאה בו לידי ביטוי היא שהיהודים משתלבים בחברה הסובבת כדי לנצל אותה לטובתם ויש להרחיקם מתחומי החיים השונים.
- חוקי נירנברג (1935) — התפיסה הבאה בהם לידי ביטוי היא שהיהודים מזהמים את הגזע הארי ויש להגן עליו מפני הטומאה שלהם, לסמנם כגזע נפרד ולהפריד בינם ובין הלא־יהודים.

ב. השוואה בין התגובות:

המכתב	המאמר	
<ul style="list-style-type: none"> — ד"ר לבנשטיין — יו"ר "הברית הארצית של חיילי החזית היהודים" 	<ul style="list-style-type: none"> — רוברט וולטש — עיתונאי ופעיל ציוני 	המחבר:
בכירי המשטר הנאצי	היהודים בגרמניה	קהל היעד:
<ul style="list-style-type: none"> — פרישת גרמניה מחבר הלאומים — מלחמת העולם הראשונה 	<ul style="list-style-type: none"> — יום החרם 	האירוע ההיסטורי המוזכר במקור:
<ul style="list-style-type: none"> — היהודים הם אזרחים נאמנים של גרמניה, ברצונם להשתלב ברייך החדש ולשרת את המשטר החדש. — היהודים מוכנים לסכן את חייהם למען גרמניה והוכיחו זאת במלחמת העולם הראשונה. 	<ul style="list-style-type: none"> — על היהודים להביט נכוחה על המציאות החדשה. מציאות שבה הם מוצגים כאויבי האומה, מנוודים מן החברה ומואשמים בבגידה. — היהודים בגרמניה צריכים לבחון מחדש את זהותם היהודית ולהיות גאים בה. 	המסר העיקרי:
<ul style="list-style-type: none"> — אי־הבנה של המשמעות האמיתית של עליית הנאצים לשלטון. — תקווה שיוכלו להשתלב במציאות החדשה בגרמניה. — אמונה שהמשטר הנאצי פועל בדרכים חוקיות וכי אפשר לשנות את המדיניות האנטי־יהודית באמצעות פנייה בכתב אל נציגים בכירים של השלטון הנאצי. 	<ul style="list-style-type: none"> — התפכחות מן האשליה שיהודי גרמניה הם חלק בלתי נפרד מן העם הגרמני. — הבנה ש"העולם הישן" התמוטט והמדיניות האנטי־יהודית של המשטר הנאצי תביא ל"תמורה כבירה" בחייהם של היהודים. 	תפיסת המצב בגרמניה:

15. תרבות בצל המוותא. מדוע בחרו הגרמנים לשלב מוזיקה בחיי היום-יום במחנות, דוגמאות להתנהלות זאת:

- הונאה והטעיה של המובאים לסלקציה ולרצח.
- מכשיר בידור לאנשי האס-אס — תזמורת אושוויץ ניגנה קונצרט קבוע לסגל בכל מוצאי יום ראשון; תזמורת הנשים של אושוויץ.
- ליצור קצב מסודר, אחיד וזריז באמצעות ליווי האסירים במנגינות לכת בצאתם לעבוד — במחנה אושוויץ השמיעה תזמורת המחנה שירי לכת, כאשר האסירים הוצעדו לעבודה.
- לעמעם את "קולות" הרצח — ב"חג הקציר" במיידנק הוצבו שני רמקולים גדולים שהשמיעו מוזיקת ריקודים רעשנית בסמוך למכונות הירייה, כדי לעמעם את קולות הירי והצעקות.

ב. מדוע לדעתך, החליט המנצח אימרה לערוך חזרות עם מקהלת ילדים במחנה על היצירה "אודה לשמחה":

- הרצון לשמור על "רוח האדם" במקום שבו מתייחסים לאדם כאבק אדם.
- בקטע: "הוא כינס מקהלת ילדים וערכנו חזרות [...] אני זוכר בעיקר יצירה אחת [...] הן עסקו בשמחה ובאחוות כל בני האדם".
- הרצון לייצר מציאות מקבילה, מנותקת ומנוגדת למציאות הנוראית במחנה ההשמדה אושוויץ. בקטע: "הוא כינס מקהלות וערכנו חזרות. [...] הן עסקו בשמחה ובאחוה".
- התרסה — הפגנת מחאה נגד הרוצחים הגרמנים דווקא בבחירת יצירות של מלחינים גרמנים העוסקות באחוה בין בני אדם. קולקה מציין את הצעיר היהודי מברלין שהסביר לו מה הוא מנגן ומה משמעות המילים: "אני חושב שניסה גם להסביר לי את האבסורד הנורא הזה [...] מושמע מול המשרפות של אושוויץ".

16. ההנהגה הרבנית בשואה — אתגרים והתמודדויותא. אתגרים שהיו לרבנים בגטאות לפני "הפתרון הסופי":

- הקושי למלא את תפקיד המנהיג הרוחני הדתי של הקהילה לנוכח התפוררות דפוסי הקשר המסורתיים בין הרב ובין עדתו והתפוררות מסגרת הקיום של הקהילה.
- הרבנים נהפכו מדמות מכובדת וסמכותית לפליטים נרדפים בתנאי מצוקה קשים. במקומות מסוימים נחשבו "בלתי יעילים", נאלצו לפעול בצנעה והציבור שלא נמנה על מקורביהם, לא הרגיש בקיומם.
- המאבק על שמירת החיים בתנאים קשים (גטאות, מחנות) הכביד על שמירת מסגרת החיים הדתית (שבת, חגים, כשרות, מילה, נישואין, תפילות).
- הקושי לתת מענה ופתרון מעשי לסוגיות הלכתיות רבות הנוגעות למלחמת הקיום היום-יומי.
- האתגר של תמיכה ועידוד נפשי אמוני אל מול המצוקה; האתגר של מתן פשר לסבל, היאוש, חוסר האונים והיסורים הקשים.

ב. מורכבות ההכרעה בדילמת השילוחים על פי הקטעים:גטו וילנה

- עמדת הרב: על פי ההלכה, אין להעדיף חיי אדם אחד על פני האחר ברשימת הנשלחים למוות.
- בקטע: "אין להבדיל בין דם לדם, בין זקן לצעיר".
- עמדת יו"ר היודנראט: בהרכבת רשימת השילוחים יש להקריב את מי שסיכוייו לשרוד נמוכים יותר כדי להציל את מי שסיכוייו לשרוד גבוהים יותר.
- בקטע: "הוא רוצה ממני היתר למסור יהודים להורג כדי להציל אחרים, צעירים ובריאים הנמצאים בגטו".
- מערכת היחסים: יעקב גנס, יו"ר היודנראט של גטו וילנה, מכוח תפקידו ואישיותו היה בעל הסמכות הרשמית להכריע בדילמת השילוחים בעצמו.
- פנייתו לרב שהוא רואה בו סמכות רוחנית בעלת השפעה, נעשית כדי לקבל ממנו אישור להכרעתו. מערכת יחסים זו משתמעת גם מדבריו של הרב שאומר: "אינני מבין על שום מה נחוץ לו ההיתר? האם בלעדי לא יכול לבצע את מה שהוא רוצה, תמהני!".

גטו לבוב

- עמדת הרבנים: על פי ההלכה " [...] מוטב שימותו כולם ולא ימסרו נפש אחת מישראל". כלומר אין להרכיב רשימת שמות לשילוחים.
- עמדת יו"ר היודנראט: מתלבט בדילמה וטרם הכריע.
- מערכת היחסים: הרבנים פונים ליו"ר היודנראט משום שהם סבורים שיש להם סמכות דתית שבכוחה להשפיע על ההכרעה בשאלת השילוחים. יו"ר היודנראט טוען כי הם אינם מבינים את המציאות הקשה של קבלת החלטות בעת הזאת, שהוא אינו אלא "מכשיר מוציא לפועל של הגסטפו", וכי מעמדם בקהילה השתנה ואין זה מקומם להפעיל עליו לחץ בעניין ההכרעה.

חלק ב – עם חומר עזר

פרק רביעי – אתרי הדרכה

יש לענות על שתיים מן השאלות 17-19.

17. מייזנק

- א.** מיקומו הגאוגרפי של המחנה: כ-4 ק"מ מזרחית לעיר לובלין, סמוך לכביש המקשר בין לובלין לחלם. מתי הוקם: באוקטובר 1941. מתי הוא שוחרר ומי שחרר אותו: הצבא האדום שחרר את המחנה ב-23 ביולי 1944.
- ב.** **דיון בנושאים ובקשר שלהם לתחנת ההדרכה:**

תצלום 1 – אנדרטת טולקין (הפסל הוא ויקטור טולקין)

  - האנדרטה ניצבת בכניסה הראשית למחנה מייזנק, במקום שבו היה כנראה שער המחנה. תצפית מן האנדרטה מאפשרת לזהות את האזורים העיקריים במחנה בליווי הסבר על ייעודי המחנה.
  - מחנה רב-תכליתי: הוקם כמחנה שבויים סובייטים, היה גם מחנה ריכוז ועבודה ובהמשך גם מחנה השמדה.
  - דיון במחשבות שהאנדרטה מעוררת ומה היא מייצגת (מסת אבן וכובד, חוסר סדר וחוסר פרופורציה בין שני גושי האבן העומדים ובין האבן הענקית שמונחת עליהם), החוויה של הירידה אל האנדרטה (מורד תלול, שברי אבנים, דרדור), העלייה במדרגות התלולות, מייצגים את הכאוס שאפיין את המחנה. חוסר הסדר: חוסר היציבות בניהול המחנה וההתנהגות השרירותית של סגל המחנה כלפי האסירים שהייתה אכזרית במיוחד (סגל המחנה כלל פושעים ששוחררו מן הכלא הגרמני. שניים ממפקדי המחנה הואשמו בגנבת רכוש והוצאו להורג על ידי האס-אס).
  - שיטת המספור של האסירים (דוגמה לניהול לא תקין של המחנה) עוררה מחלוקת על מספר הנרצחים במחנה.

תצלום 2 – צריפי המגורים – שדה 3

  - תצפית מבחוץ על צריפי המגורים בשדה 3. תיאור של חלוקת המחנה לחמישה תתי-מחנות בעלי ייעוד שונה, כל אחד מהם מוקף בגדר חשמלית. תתי-המחנות היו: מחנה של השבויים הרוסים; מחנה של העצירים הפוליטיים הפולנים; מחנה של היהודים.
  - הסבר על חלוקת התפקידים של סגל המחנה: מפקד המחנה; מפקד תת-מחנה אחראי בלוק; אחראי על פלוגת עבודה.
  - הסבר על חיי היום-יום של האסירים במחנה, על סדר היום והתנאים האופייניים: הדוחק בצריף, דרגשי השינה, השכמה, מגרש המסדרים, חלוקת המזון, התנאים הסניטריים הקשים.
  - הכאוס ששלט בחיי היום-יום של האסיר ונבע מן ההתנהגות האכזרית והקפריזית של הסגל כלפי האסירים; עינויים, התעללות, תליית אסירים על עמוד התלייה במגרש המסדרים.

18. טיקוצ'ין

א. תחנות הדרכה בעיירה לדין בנושא יחסי יהודים-פולנים

כיכר השוק

כיצד לעורר דיון:

- באמצעות הדגשת מיקומה במרכז העיירה בתוך בין האזור שבו חיו היהודים לאזור שבו חיו הנוצרים.
- באמצעות הסבר על התפקידים שמילאה במפגש בין שתי האוכלוסיות.

נקודות עיקריות בדיון:

- התפקיד המרכזי של כיכר השוק בחיי היום-יום בעיירה, בתחום הכלכלי ובתחום חברתי.
- השפעת התחרות הכלכלית ושיתוף הפעולה הכלכלי בין הפולנים ליהודים בעיירה על היחסים ביניהם.
- הקשרים החברתיים שצמחו והתפתחו בין שתי האוכלוסיות דרך המפגש ביניהן בכיכר השוק.

הגשרון / הנהר

כיצד לעורר דיון:

- באמצעות הדגשת מיקומו, קו הגבול בין האזור שבו חיו היהודים לאזור שבו חיו הנוצרים.
- נקודות עיקריות בדיון:
- הנהר כנקודת מפגש של מסחר ובילוי, המשותפת לשתי האוכלוסיות: שחייה, העברת סחורות, כביסה, מקור מים.
- הנהר כקו גבול המפריד בין שתי אוכלוסיות שגרות בשכנות משני צידי הנהר. מצד אחד בית הכנסת, מצד שני הכנסייה — המתיחות על רקע דתי.

תחנות הדרכה בעיירה לדין בנושא הנצחה וזיכרון

בית הכנסת

כיצד לעורר דיון:

- באמצעות הכוונה אל שני השלטים התלויים על הקירות בכניסה אל בית הכנסת. על שלט האחד נכתב: בית הכנסת טיקוצ'ין, ועל השלט השני נכתב: מוזאון.

נקודות עיקריות בדיון:

- התפקיד המרכזי שמילא בית הכנסת בקהילות היהודיות במזרח אירופה — מוקד החיים הדתיים, החברתיים והתרבותיים, מקום שבו מתרחשים כל האירועים החשובים בחיו של יהודי (לידה, בר-מצווה, אירוסין, חתונה, חגים).
- שיקום ושיחזור בית הכנסת (ששימש כמחסן בשואה) בשנות השבעים והפיכתו למוזאון להנצחת קהילת טיקוצ'ין, עם תערוכות מתחלפות.
- קהילת טיקוצ'ין בתפארתה ובכליונה: המבנה והפריטים המוצגים בו המלמדים על חיי הדת והחברה התוססים של קהילת טיקוצ'ין במשך 400 שנותיה: קירות בית הכנסת המעוטרים בתפילות, ארון הקודש, הבימה, חדר הרב. המחשת האובדן: ארון הקודש הריק, בית כנסת ללא מתפללים, אין חיים יהודיים, אין קהילה — עבר תוסס שנמחה בבת אחת.
- דגם העיירה המוצג במוזאון.

אזור הרובע היהודי העתיק

כיצד לעורר דיון:

- באמצעות סקירה של בתי היהודים, שמרביתם עומדים על תילם, ריקים, חל עליהם חוק השימור הפולני, והם משמשים עדות לחיים בשטעטל היהודי במזרח אירופה.

נקודות עיקריות בדיון:

- שימור הזיכרון של החיים בקהילה יהודית אופיינית, לפני מלחמת העולם השנייה בעיירה שכמעט כל תושביה היהודים נרצחו בשואה.
- מוסדות הקהילה (בית המדרש, בית המלמד, בית הרב).

ב. כיצד תשלב בתחנת הדרכה את סוגיית גורלה של הקהילה היהודית המקומית בשלבים השונים של מלחמת העולם השנייה:

- התחנה: כיכר השוק.
- באמצעות הסבר שבכיכר השוק כונסו יהודי העיירה טיקוצ'ין ב־25 באוגוסט 1941 (ולמחרת ב־26 באוגוסט הובאו אליה הזקנים והחולים) וממנה הובלו בצעדה ברגל ובמשאיות ונרצחו בבורות הירי ביער לופוחובה.
- דיון בשלבים השונים של המלחמה והשפעתם על גורל הקהילה: הכיבוש הגרמני של העיירה (2 בספטמבר 1939); פינוי הגרמנים את העיירה ומסירתה לידי הרוסים בעקבות הסכם ריבנטרופ-מולוטוב (כעבור כמה שבועות); תקופת השלטון הסובייטי; פלישת גרמניה לברית המועצות (יוני 1941) והשתלטות קבוצה לאומנית פולנית מקומית על העיירה, כניסת הגרמנים לטיקוצ'ין (כעבור כמה שבועות) והשמדת הקהילה.
- דיון ביחסי יהודים פולנים בטיקוצ'ין בשלבים השונים של המלחמה.

19. לודז'

א. תחנות הדרכה המייצגות את שלוש התקופות, ציון, הנמקה והנקודות העיקריות לדיון:

טרום המלחמה:

- **התחנה:** אחוזת הקבר של ישראל פוזננסקי ובני משפחתו.
- **הנימוק:** קבר מפואר שמייצג יהודי מן המעמד הגבוה, מעשירי העיר לודז', שהטביע חותם על התפתחות העיר.
- **הנקודות העיקריות לדיון:**
  - התפתחות העיר לודז' במהלך המאה ה־19 כעיר מובילה בתעשיית הטקסטיל.
  - מעמדות בקהילה היהודית: עשירים, עניים ופערים ביניהם, התפתחות הפרולטריון היהודי.
  - מאבקי כוח והשפעה בקהילה בין מנהיגות מסורתית ובין בעלי ההון.
  - דמותו ופועלו של פוזננסקי שמשקפים השתלבות של יהודים עשירים בכלכלת פולין.
- **אפשרויות נוספות:** הקבר של רבי מייזל, בית הטהרה, הקבר של הוריו של אחד מגדולי משוררי פולין, יוליאן טובים.

זמן המלחמה:

- **התחנה:** חלקת הקבורה של חללי הגטו.
- **הנימוק:** בחלקה זו קבורים כ־43,000 יהודים שנקברו בקבורה יחידנית בתקופת הגטו, ואפשר ללמוד ממנה על מאפיינים יחודיים של גטו לודז'.

הנקודות העיקריות לדיון:

- התמותה הגבוהה בגטו לודז' בגלל התנאים הקשים שהיו בו — בידוד, רעב, צפיפות, מחלות.
- הקבורה היחידנית בגטו לודז' לעומת קבורה בקברי אחים בגטאות אחרים.
- **אפשרויות נוספות:** קבר אחים של יהודי זדונסקה-וולה, הבורות הפתוחים שנכרו ב־1944 ביציאה מבית העלמין.

תום המלחמה:

- **התחנה:** קבר ארבעה מדריכים של בני עקיבא.
- **הנימוק:** מדריכים אלה נרצחו בידי אנטישמים פולנים עם תום המלחמה (1946) בדרכם מכינוס בקרקוב ללודז'.
- **הנקודות העיקריות לדיון:**

- תום המלחמה: החזרה לחיים של יהודים ששרדו.
- תנועת "הבריחה".
- מורכבות היחסים בין יהודים לפולנים בתום המלחמה.
- **אפשרויות נוספות:** אנדרטה לזכר הקורבנות היהודים מן העיר לודז' שנמצאת מחוץ לבית העלמין, בית הטהרה.

ב. תחנות הדרכה לדיון בסוגיות, נימוק ונקודות עיקריות:

סוגיית הגעת יהודי המערב לגטו לודז'

התחנה: הרדאגסט

נימוק: תחנת הרכבת שהגיעו אליה משלוחים של יהודים מארצות המערב (גרמניה, אוסטריה, לוקסמבורג) וממנה הם נשלחו למחנות ההשמדה.

הנקודות העיקריות:

- גורלן של קהילת יהודי גרמניה וקהילות מערב אירופה.
- מורכבות היחסים בין יהודי מערב אירופה ובין יהודי מזרח אירופה, והמפגש ביניהם בתנאים הקשים של הגטו: פער תרבותי, מעמדי, ערכי, כלכלי; "ותיקים" מול "חדשים".
- קשיי הסתגלות והתמודדות של יהודי מערב אירופה עם החיים בגטאות.

סוגיית הישרדותו של הגטו

התחנה: פסל משה

נימוק: הפסל שהוא אנדרטת זיכרון ליהודי לודז', הוצב בשכונת בלוטי, שכונת עוני שבה היה ממוקם הגטו. תחנה זו מאפשרת לדון במאפיינים היחודיים של הגטו שהיה הגטו האחרון ששרד בזמן השואה.

הנקודות העיקריות:

- גטו יצרני שהיו בו מעל 100 "בתי חרושת" ומפעלים שייצרו בעיקר מוצרים למאמץ המלחמתי של הרייך.
- תפיסת "העבודה כהצלה" כחלק ממדיניותו של יו"ר היודנראט חיים רומקובסקי.
- מחלוקות בין מושלי המחוזות הנאצים בפולין והשפעתם על גורל של גטו לודז'.

פרק חמישי – סוגיות רוחב

יש לענות על אחת מן השאלות 20-21.

20. נשים פורצות דרך

א. כיצד תהליכי מעבר ממסורת לקדמה בשלהי המאה ה-19 ובתחילת המאה ה-20 באים לידי ביטוי בחייה ובפעילותה של אסתר רוחל קמינסקה:

- תהליך העיור – קמינסקה גדלה בעיירה קטנה במחוז גרודנו. בגיל 11 עזבה את משפחתה ועברה לעיר כדי לנצל את יתרונות העיר לפיתוח כישורי המשחק שלה.
- השפעות הקדמה הטכנולוגית – צמיחתן המהירה של מסילות הברזל והתפתחות רכבות הקיטור ואוניות הקיטור קיצרו מרחקים ואפשרו לקמינסקה, שייסדה יחד עם בעלה להקת תיאטרון נודדת, להופיע בכל רחבי אירופה עם להקתה ואף להופיע על במות באמריקה; התפתחות בתי הדפוס תרמה לרפרטואר העשיר של מחזות מרחבי העולם; התפתחות הקולנוע אפשרה לה לשחק בסרט קולנוע (בגרסה הראשונה של הסרט "תקיעת כף").
- תנועת ההשכלה – חזירת ההשכלה ורעיונותיה לחברה היהודית הביאה סופרים יהודים משכילים לחבר יצירות ספרות ותיאטרון בידיש, ולבקר תופעות חברתיות בקהילה היהודית. קמינסקה סייעה להפצת היצירות בקרב הקהל הרחב וגילמה דמויות שביטאו את השאיפות והקונפליקטים שאפיינו את החברה היהודית בתהליכי מעבר בין מסורת לקדמה.
- שינויים במעמד האישה – קמינסקה, בבחירתה לפתח קריירה עצמאית ומשגשגת כשחקנית תיאטרון וכמנהלת להקת תיאטרון, מסמלת את המעבר של הנשים מתפקידן המסורתי כעקרות בית לעצמאות ולניהול קריירה.

ב. מדוע נשים אלה הן פורצות דרך:

לובה בלוס-ביליצקה

- היא הצטרפה כאישה לתנועת הבונד בתקופה שבה החברה היהודית המסורתית במזרח אירופה לא ראתה זאת בעין יפה.
- היא עזבה את ביתה ומשפחתה לוורשה כדי ללמוד את מקצוע האחיות בניגוד למוסכמות החברתיות המקובלות ובניגוד לרצון אביה.
- התפתחותה המקצועית: סיימה את לימודיה בהצטיינות, הגיעה לפני פרוץ המלחמה לדרגת סגן מנהלת בית הספר לאחיות ושימשה במקביל כמפקחת על הכשרת אחיות. עם פרוץ המלחמה מונתה למנהלת בית הספר לאחיות.
- עם הקמת הגטו הצליחה להשיג היתר מיוחד מן הגרמנים להעביר את בית הספר לאחיות לגטו.
- היא גייסה את טובי המרצים לסגל בית הספר וכן יצאה ובאה מן הגטו כדי להשיג מזון וציוד הכרחיים בעבור בית הספר.
- היא השיגה אישורי חיים בעבור 30 תלמידותיה ובזמן השילוחים הצליחה לשכנע את הגרמנים בנחיצות להשאיר את צוות האחיות בגטו כדי להיאבק בהתפרצות מחלות בו.
- לאחר המלחמה ניהלה באוטבצק בית ילדים לילדים יהודים ששרדו את השואה.
- לאחר המלחמה הקימה מחדש את בית הספר לאחיות במקום שבו שכן בית הספר הישן.
- קיבלה אות הוקרה על שם פלורנס נייטינגל (1965) מממשלת פולין על פעילותה להצלת חיים בתקופת הכיבוש הנאצי.

שרה שנירר

- הקימה בקרקוב (1918) את בית הספר הראשון מסוגו לבנות חרדיות – "בית יעקב".
- הצליחה לנווט בתוך הממסד הרבני הגברי ולקבל את אישור הרבנים ליוזמתה.
- כתבה סיפורים, מחזות חינוכיים, ספרי ילדים ומאמרים בנושאי חינוך והדרכה דתית, ונחשבת לחלוצת הכתיבה הספרותית החדשה לבנות דתיות.
- בית הספר שהקימה התרחב ונהפך לרשת חינוכית דתית לבנות שכללה יותר מ-250 בתי ספר ב-1937.
- יסדה את הסתדרות "בנות אגודת ישראל" – תנועת בת של אגודת ישראל שיועדה לנשים.
- יסדה סמינר למורות "בית יעקב" שבו הוכשרו מורות והפיצו את דרכה החינוכית.
- רשת "בית יעקב" קיימת עד היום כמעט בכל קהילות ישראל החרדיות.

ג. תחנות הדרכה שבהן היית בוחר לדון בכל אחת מן הנשים:

- רוחלה קמינסקה: הקבר שלה בבית העלמין בוורשה; התיאטרון היהודי בוורשה שקרוי על שמה ועל שם בתה, אידה קמינסקה.
- לובה בלום-ביליצקה: מקום קבורתה בבית העלמין בוורשה בחלקת לוחמי "הבונד"; בניין בית הספר לאחיות בתקופת הגטו נמצא בוורשה ברחוב מריאנסקה 1 (אחד משני הבניינים ששרדו בשטח הגטו לשעבר).
- שרה שנירר: המצבה המיוחדת על שמה בבית הקברות בפלשוב; בניין הסמינר למורות של בית יעקב ברחוב סטניסלבה 10 בקרקוב שעליו לוחות זיכרון המתארים את פועלה.

21. ההיבט הכלכלי ביחסים בין היהודים ובין הפולנים

א. מתי פורסם כתב הזכויות של קאליש ומי פירסם אותו:

בראשית המאה ה־13. פרסם אותו המלך בוליסלב.

מה הייתה מטרתו:

ליצור מסגרת של הגנות חברתיות, דתיות, כלכליות שתאפשר ליהודים לחיות בפולין, להשתלב בכלכלה ולתרום מכישוריהם לפיתוחה.

ב. תחומי העיסוק האופייניים ליהודי פולין מתחילת המאה ה־13 עד תחילת המאה ה־18:

מתן אשראי והלוואה בריבית, מסחר, חכירה, מזיגה ופונדקאות, אומנויות ומלאכות.

כיצד השפיעו על דימוי היהודים בעיני הפולנים:

- האצילים שנעזרו ביהודים למימון וניהול עסקיהם ראו בהם בעלי כישרון מיוחד בגיוס כספים, מתן אשראי וניהול עסקים ובעלי קשרים טובים בארצות אחרות.
- הצמיתים שהיו כפופים למרותו של בעל האחוזו היו בקשר יום-יומי עם היהודי החוכר, ממלא מקומו של האציל, ראו ביהודים כתובת לתחושת הדיכוי ולכן פיתחו דימוי שלהם כעושקים ונצלנים.
- העיסוק של היהודים במסחר, השגשוג וההתרחבות שלהם בתחום זה ושיטות המסחר שהנהיגו השפיעו על דימוי היהודים כמשתלטים על הערים ועל חיי המסחר בפולין, מייבאים סחורות מבחוץ ופוגעים בתוצרת מקומית, פותחים חנויות מתחרות ודוחקים את העירוניים ממקורות הפרנסה שלהם, משתמשים בשיטות מסחר פסולות, מערערים מנהגים מקובלים בתחום המסחר ופוגעים בעקרונות המוסר והצדק שהנחו את העירוניים בעסקיהם.

תרומת היהודים לכלכלת פולין בתקופה זו:

- היהודים קישרו בין המרכז החקלאי היצרני ובין השוק הצרכני, הזרימו כסף מזומן למשק החקלאי וסיפקו שירותים שאפשרו למסחר להתנהל בשני הכיוונים.
- היהודים הזרימו כספים וגלגלו כספים וסיפקו שירותי בנקאות מגוונים.
- היהודים סיפקו שירותי מנהל ושיווק לתעשיות החדשות שהתפתחו בפולין וסייעו לפעילות התקינה של הכלכלה הפולנית.
- היהודים מילאו תפקיד חלוצי ביצירת ענפי כלכלה חדשים ובשיווק מוצרים חדשים.
- היהודים הכניסו שיטות מסחר חדישות מודרניות טרום-קפיטליסטיות לכלכלת פולין.

ג. מדוע התארגנו הפועלים היהודים במסגרת "הבונד" ולא הצטרפו לארגונים הסוציאליסטיים הפולנים בין שתי

מלחמות העולם:

- התגובה הפושרת של הסוציאליסטים הפולנים על גל הפוגרומים בפולין בשנתיים הראשונות לעצמאותה, חידד אצל פעילי מעמד הפועלים היהודי את ההכרה שעליהם לשמור על מסגרת עצמאית.
- הפועלים היהודים היו הציבור המקופח והדחוי ביותר בפולין. ציבור זה רצה מענה לצרכיו הייחודיים.
- החשש שהמדינה הלאומית הפולנית שאליה חתרו הסוציאליסטים הפולנים עתידה להגביל את היהודים, ולצמצם את זכויותיהם הלאומיות ולהעניק להם לכל היותר שוויון פורמלי.
- הרצון לתת מענה לרגש הלאומי היהודי כדי להשיג תמיכה רחבה בציבור היהודי; לפעול בשדה התרבות והחינוך היהודי ולהיאבק באנטישמיות.